

Kolektivizace v NDR (1945 – 1961). Cesta do chudoby?

Radek Soběhart – Lukáš Novotný

Abstract

SOBĚHART, Radek - NOVOTNÝ, Lukáš: Collectivization in the GDR (1945 – 1961). The Road to Poverty? The aim of study is an analysis of collectivization in the German Democratic Republic (GDR) in fifties of the 20th century. On the basis of the new institutional economics and the theory of public choice text defines new questions during the research of efficiency of agriculture in the context of centrally planned economy. New institutional economics is concerned with the role of formal and informal institutions during human decision making, expectations and motivation. Also it represents the methodological support in research of life quality and wealth of nations, which is one of the main questions of economic history. The theory of public choice deconstructs the role of national economies and put an emphasis on act of individuals and interest groups, that fundamentally affects political-economic cycle no matter on interests of majority.

Is not possible to detach collectivization from overall „institutional revolution“, which started in Soviet occupation zone after 1945 and was connected with implementation of land reform. With use of collective guilt principle, Communist Party of the GDR enforced confiscation of agricultural lands of sizeable landowners (over 100 ha) and government supervision over next redistribution of land. In a fundamental way it influenced the institute of private property. The land reform, however, has not brought increased efficiency in agriculture and self-sufficiency of the agricultural sector; therefore the Communist Party enforced at the beginning of fifties the collectivization, which was connected with the announcement of „class struggle“ in the villages, involving the protective apparatus and with overall liquidation of private agriculture in the GDR.

The last part of the text is dealing with the legacy of collectivization of former East Germany agriculture after the year 1990. On the one hand dominates positive perception of connecting farmsteads into larger units, but the efficiency and productivity have risen after the acceptance market mechanism and after new defining of private property. In this context the collectivization symbolizes illegitimate and violent state interventions into private ownership, which were motivated by political interests of concrete interest group – Communist Party, regardless of the fall in the living standards of the population in the former GDR.

Keywords: Collectivization, Land reform, Communism, Property-rights, New institutional economics, German democratic republic

Kolektivizace zemědělského sektoru patřila k základním strukturálním změnám centrálně plánovaných ekonomik, a proto proběhla ve všech zemích tzv. východního bloku již na přelomu 40. a 50. let 20. století.¹ Cílem mělo být vybudování efektivního socialistického zemědělství, jež se bude opírat o nový model vlastnictví, centrální řízení zemědělské produktivity, nadšenou práci zemědělských pracovníků a společně sdílené zájmy dělnické třídy a venkovského obyvatelstva, které měly být zosobněny ve vedoucí roli komunistické strany.

1 Srov. RYCHLÍK, Jan. Kolektivizace ve střední a východní Evropě. In BLAŽEK, Petr – KUBÁLEK, Michal (eds.) *Kolektivizace venkova v Československu 1948 – 1960 a středoevropské souvislosti*. Praha : Dokořán, 2008, s. 13-29; ROKOSKÝ, Jaroslav – SVOBODA, Libor (eds.) *Kolektivizace v Československu*. Praha : Ústav pro studium totalitních režimů, 2013; BAUERKÄMPER, Arnd – IORDACHI, Constantin. The Collectivization of Agriculture in Eastern Europe: Entanglements and Transnational Comparisons. In BAUERKÄMPER, Arnd – IORDACHI, Constantin (eds.) *The Collectivization of Agricultural in Communist Eastern Europe*. Budapest; New York : Central European University Press, 2014, s. 3-46.

Cílem našeho článku není podat vyčerpávající popis průběhu a dopadů kolektivizace v bývalé Německé demokratické republice (NDR),² ale analyzovat příčiny neúspěchu snah nové komunistické elity při prosazení „socialismu na venkově“. Hlavní výzkumná otázka textu zní následovně: Proč nevedly strukturální změny a reformy k vytvoření efektivního zemědělského sektoru, který by dokázal bezproblémově zásobovat městské aglomerace a zvyšoval tak celkový blahobyt socialistické společnosti?

Hodnocení literatury a teoretická východiska

Historická literatura poněkud překvapivě odpověď neposkytuje. Při detailnějším hodnocení odborné provenience lze nalézt i příčiny tohoto stavu. Na prvním místě bychom jmenovali především skutečnost, že se většina hospodářských historiků vyhýbá metodologickým konceptům a stále sází na pozitivisticko-popisný způsob líčení historické reality, jenž vychází z určité modifikace počátku profesionální historiografie v 19. století. Jako druhý důvod hodnotíme nekritické přejímání neoklasického metodologického přístupu v ekonomii, který se prezentuje jako zdůvodnění vítězství „kapitalismu“ a tržního hospodářství po roce 1990.³ Tento přístup potvrzují i publikace, jež komparují vývoj zemědělství v NDR a ve Spolkové republice Německo (SRN) po roce 1945,⁴ z čehož jednoznačně vítězně vychází západoněmecký tržní přístup. O to méně překvapivě pak vypadá skutečnost, že hospodářský vývoj NDR ze syntéz německých hospodářských dějin zcela zmizel,⁵ neboť podle řady autorů nelze z něho vycházet při řešení dnešních ekonomických problémů. Tak se i téma kolektivizace stalo čistě „historickým tématem“, které je prakticky objasněné, jen chybí dílčí studie, které však jen potvrdí úvodní hypotézu o apriorním neúspěchu socialistického hospodářství.⁶

2 Poněkud překvapivě dosud existuje jediná syntéza, která by se komplexně zabývala tématem kolektivizace v NDR, srov. SCHÖNE, Jens. *Frühling auf dem Lande? Die Kollektivierung der DDR – Landwirtschaft*, Berlin : Ch. Links, 2005, 342 s. V poslední době však přibývají především podnětné regionální studie, které se soustředí především na dopad kolektivizace na konkrétní oblast, srov. SCHIER, Barbara. *Alltagsleben im „sozialistischen Dorf“: Merxleben und seine LPG im Spannungsfeld der SED-Agrarpolitik 1945 – 1990*. Münster : Waxmann, 2001, 327 s.; DIX, Andreas. *„Freies Land“. Siedlungsplanung im ländlichen Raum der SBZ und frühen DDR 1945 bis 1955*. Köln; Weimar; Wien : Böhlau, 2002, 524 s.; RICK, Sebastian. *Die Entwicklung der SED – Diktatur auf dem Lande. Die Landkreise Liebenwerda und Schweinitz in der Sowjetischen Besatzungszone 1945 – 1949*. Göttingen : Vandenhoeck&Ruprecht, 2016, 587 s.

3 HESSE, Jan-Otmar. *Wirtschaftsgeschichte. Entstehung und Wandel der modernen Wirtschaft*. Frankfurt am Main; New York : 2013, s. 23-55; KOCKA, Jürgen. Writing the History of Capitalism. In *Bulletin of the German Historical Institute, Washington*, 2010, roč. 47, s. 7-24. Z tohoto pohledu také existuje řada přehledů moderních hospodářských dějin, které v mnoha ohledech jednostranně oslavují západní model kapitalismu, srov. LANDES, Davis S. *Bohatství a bída národů. Proč jsou někteří tak bohatí a někteří tak chudí*. Praha : BBart, 2004, 632 s.; SOTO, Hernando de. *Mysterium Kapitálu. Proč kapitalismus triumfuje na Západě a selhává všude jinde na světě*. Praha : Rybka, 2007, 257 s.; FERGUSON, Niall. *Civilizace. Západ a zbytek světa*. Praha : Argo, Dokořán, 2014, 347 s.

4 WEHLER, Hans-Ulrich. *Deutsche Gesellschaftsgeschichte. V. Band. Bundesrepublik und DDR 1949 – 1990*. München : C. H. Beck, 2004, s. 48-106; KLUGE, Ulrich. *Agrarwirtschaft und ländliche Gesellschaft im 20. Jahrhundert*. München : Oldenbourg, 158 s. Toto pojetí dějin SRN jako „dějin úspěchu“ paradoxně ovlivnilo i jedinou syntézu východoněmeckých hospodářských dějin, která vychází z premisy, že hospodářský vývoj NDR byl odsouzen k neúspěchu již ze své vlastní podstaty, aniž by autor nějak definoval, proč NDR v nějaké podobě fungovala bezmála 45 let. Srov. STEINER, André. *Von Plan zu Plan. Eine Wirtschaftsgeschichte der DDR*. München : Deutsche Verlags-Anstalt, 2004, 275 s.

5 ABELSHAUSER, Werner. *Deutsche Wirtschaftsgeschichte seit 1945*. München : C. H. Beck, 2004, 527 s.; PROLIUS, Michael von. *Deutsche Wirtschaftsgeschichte nach 1945*. Göttingen : Vandenhoeck&Ruprecht, 2006, 342 s.

6 DAHRENDORF, Ralf. Nach der Krise: Zurück zur protestantischen Ethik? Sechs Anmerkungen. In *Merkur*, 2009,

Metodologicky se v našem textu opíráme o dva ekonomické koncepty, které se snaží redefinovat hlavní ekonomický proud – neoklasickou ekonomii. Tím prvním je „nová institucionální ekonomie“ (NIE) a druhým je „teorie veřejné volby“ (public choice). Oba přístupy mají společné nejen to, že v mnohém stále vycházejí z neoklasického modelu, ale především představují ekonomický přesah do oblasti politična. NIE se začala dynamicky rozvíjet od 80. let 20. století a v původní formě rozvíjela základní principy neoklasického ekonomického metanarativu, který se opíral o univerzalizmus ekonomických modelů, maximalizaci užitku v prostředí omezených zdrojů, konstantní preference aktérů a metodologický individualismus, který vychází z racionálního jednání individuí (homo oeconomicus), jež mají všechny potřebné informace k tomu, aby se daná rozhodnutí dala modelovat a predikovat.⁷ NIE se zpočátku profilovala jako odpověď neoklasické ekonomie na kritiku jejího přílišného teoretizování, odtržení od reality a především zcela chybného nadefinování rozhodovacích motivací individua, které se nejčastěji odehrávají právě v prostředí nedostatečného množství informací, různé míry iracionality a pod vlivem řady vnějších okolností. Proto určitá skupina ekonomů začala vyzdvihovat váhu a roli tzv. institucí, jež zásadním způsobem ovlivňují lidské rozhodnutí. Jeden z hlavních představitelů tohoto proudu, Douglass C. North, definoval instituce takto: „*Instituce jsou lidmi vytvořená omezení, která vnášejí strukturu do lidského jednání. Skládají se z formálních omezení (pravidla, zákony, ústavy), neformálních omezení (normy chování, zvyklosti a pravidla jednání uplatňovaná samotnými jednotlivci) a způsobů zajišťování jejich dodržování.*“⁸ Z této definice lze vyčíst právě důraz na omezení ze strany různých institucí na lidské chování, které se může odehrávat v delším či kratším časovém horizontu.⁹

NIE se brzy stala jedním z hlavních alternativních proudů současné ekonomie, ale především poskytla nový impuls oboru hospodářských dějin, neboť pokračuje v základním ekonomickém metanarativu, který se odvíjí od otázky, proč jsou některé státy/národy bohaté a některé

roč. 720, č. 5, s. 373-381; REINHARTOVÁ, Carmen M. – ROGOFF, Kenneth S. *Tentokrát je to jinak. Osm století finanční pošestilosti*. Praha : Argo, Dokořán, 2013, s. 227-238.

7 WISCHERMANN, Clemens. Wirtschaftskultur und Wirtschaftsgeschichte. Von der Historischen Schule zur Neuen Institutionenökonomik. In HOCHGESCHWENDER, Michael – LÖFFLER, Bernhard (eds.) *Religion, Moral und liberaler Markt. Politische Ökonomie und Ethikdebatten vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart*. Bielefeld : Transkript, 2011, s. 56-60; LIPKA, David. Předmět zkoumání ekonomie – co ekonomové umí říci a o čem musí mlčet. In *Filosofický časopis*, 2010, roč. 58, č. 3, s. 428-432; HUDÍK, Marek. Why economics is not a science of behaviour. In *Journal of Economic Methodology*, 2011, roč. 18, č. 2, s. 147-148; MATHIAS, Peter. Economic History: Still Living with the Neighbours. In *The Journal of European Economic History*, 2006, roč. 35, č. 1, s. 50; TILLY, Charles – TILLY, Louise – TILLY, Richard. European Economic and Social History in the 1990s. In *Journal of European Economic History*, 1991, roč. 20, č. 3, s. 658.

8 NORTH, Douglass C. Vývoj ekonomické výkonnosti v čase. Přednáška u příležitosti udělení Nobelovy ceny, 9. prosince 1993. In JONÁŠ, Jiří (ed.) *Oslava ekonomie. Přednášky laureátů Nobelovy ceny za ekonomii*. Praha : Česká národní banka, 1994, s. 755; NORTH, Douglass C. Institutions. In *The Journal of Economic Perspectives*, 1991, roč. 5, č. 1, s. 99-100; VOIGT, Stefan. *Institucionální ekonomie*. Praha : Liberální institut, 2008, s. 12-13.

9 NIE čelila v této podobě kritice za statičnost, metodologický individualismus a koncept „dokonalé“ racionality. Výsledkem byla určitá redefinice institucí, na které se výrazným způsobem podílely nové kulturní dějiny, neboť instituce se v současnosti v NIE definují jako kulturně podmíněné, jež mohou dynamicky změnit svoji podstatu, formu a obsah. Do popředí se stále více tlačí výzkum neformálních institucí a jejich významu pro tržní hospodářství a lidské rozhodování, srov. SEARLE, John R. What is an institution? In *Journal of Institutional Economics*, 2005, roč. 1, č. 1, s. 1-3; HODGSON, Geoffrey M. What Are Institutions? In *Journal of Economic Issues*, 2006, roč. 40, č. 1, s. 1-4.

nikoli.¹⁰ Ovšem pro náš výzkum je nutno roli institucí poněkud předefinovat. Instituce v našem kontextu představují zásadní omezení, která určují očekávání a jednání jednotlivých aktérů a jejich ochotu podílet se na vzájemné komunikaci (směně) při vědomí rostoucích transakčních nákladů. Významnější roli hrají formální instituce, jejichž dopad na lidské rozhodování roste především v době krize, transformace společnosti či nějaké nahodilé historické události. Ke klíčovým formálním institucím řadíme především politický, právní a ekonomický systém a zájmy jednotlivých zájmových skupin, jež jsou vyjádřeny v různých rozhodovacích procesech (zákony, normy, směrnice). Z neformálních institucí bychom chtěli vyzdvihnout především jazyk a ideologii, které tvoří nedílnou součást vytváření určité kolektivní identity a zásadním způsobem utváří očekávání jednotlivých aktérů.¹¹

Blíže se chceme zaměřit především na institut soukromého vlastnictví. Proč hraje v ekonomické teorii tak závažnou roli? Soukromé vlastnictví není samospásným prostředkem k bohatství, ale je jedním z nejlepších prostředků, jak zvýšit životní úroveň. Neboť v případě soukromého vlastnictví jsou jasně definovány kompetence, odpovědnost, zásadním způsobem nastavuje lidské očekávání i vnímání rizika, ovlivňuje motivaci a snahu jednotlivců o zvýšení efektivity a produktivity. Klíčovou roli v případě soukromého vlastnictví hrají právě formální instituce, jež by měly přispívat k ochraně institutu soukromého vlastnictví, jeho jasnému definování a poskytování donucovacích prostředků v případě jeho narušení a porušení.¹²

NIE také představuje vhodné propojení ekonomie a politologie, neboť „[...] život každé společnosti se řídí soustavou hospodářských a politických pravidel, vytvářených a prosazovaných společně se státem a občany. Ekonomické instituce vytvářejí hospodářské pobídky: pobídku získat vzdělání, spořit a investovat, inovovat a přejímat nové technologie a tak dále. O tom, jaké ekonomické instituce lidé mají nad sebou, rozhoduje politický proces, a o tom, jak tento proces funguje, rozhodují politické instituce. Politické instituce rozhodují o tom, zda občané mohou kontrolovat politiky a ovlivňovat jejich chování. Toto zase rozhoduje o tom, jestli politici vystupují jako skuteční, i když nedokonalí zástupci občanů, nebo jestli mají možnost zneužívat moci, která jim byla svěřena nebo kterou uchvátili, k hromadění vlastního bohatství a sledování vlastních

10 WISCHERMANN, Clemens. Von der „Natur“ zur „Kultur“. Die neue Institutionsökonomik in der geschichts- und kulturwissenschaftlichen Erweiterung. In ELLERBOCK, Karl-Peter – WISCHERMANN, Clemens (eds.) *Die Wirtschaftsgeschichte vor der Herausforderung durch die New Institutional Economics*. Dortmund : Ardey, 2004, s. 17-29; BERGHOF, Hartmut – VOGEL, Jakob. Wirtschaftsgeschichte als Kulturgeschichte. Ansätze zur Bergung transdisziplinärer Synergiepotentiale. In BERGHOF, Hartmut – VOGEL, Jakob (eds.) *Wirtschaftsgeschichte als Kulturgeschichte. Dimensionen eines Perspektivenwechsels*. Frankfurt am Main; New York : Campus, 2004, s. 15; LÖFFLER, Bernhard. Moderne Institutionsgeschichte in kulturhistorischer Erweiterung. Thesen und Beispiele aus der Geschichte der Bundesrepublik Deutschlands. In KRAUS, Hans-Christof – NICKLAS, Thomas (eds.) *Geschichte der Politik. Alte und Neue Wege*. München : Oldenbourg, 2007, s. 162-163.

11 NORTH 1994, s. 759; BERGHOF – VOGEL 2004, s. 21; HODGSON 2006, s. 2.

12 Americký historik Richard Pipes vidí jasnou linii mezi soukromým vlastnictvím, bohatstvím a svobodou. Na příkladu totalitních hnutí 20. století ukazuje, jak špatné institucionální nastavení vedlo k rychlému propadu životní úrovně a prosazení násilných totalitních praktik k ovládnutí společnosti, srov. PIPES, Richard. *Vlastnictví a svoboda*. Praha : Argo, 2008, s. 213-234. K institucionálnímu pojetí soukromého vlastnictví, srov. VOIGT 2008, s. 129-35; MLČOCH, Lubomír. *Institucionální ekonomie*. Praha : Karolinum, 2005, s. 39-54.

*zájmů, které ovšem poškozují zájmy občanů.*¹³ Proto jsme využili i potenciálu druhého metodologického přístupu „teorie veřejné volby“. Největší přínos teorie veřejné volby¹⁴ vidíme v tom, že se jí podařilo rozbít monopol chápání státu jako vlastní entity, jež má svůj „národní, státní či ekonomický“ zájem, neboť základní východisko teorie veřejné volby tvoří tzv. metodologický individualismus, který vychází z toho, že jedinými aktéry, jež rozhodují, jsou jednotlivci sami.¹⁵ V tomto kontextu tedy neexistuje žádný „státní“, „národní“ zájem, ale pouze zájem konkrétních jednotlivců, kteří mají své preference, zájmy a motivy. Stát je vždy reprezentován konkrétními aktéry (vláda, politické strany, státní úředníci), kteří prosazují jen své individuální zájmy, jež se snaží kvůli větší podpoře veřejnosti definovat jako „obecný“ zájem nějakého většího celku (národa, státu atd.). To však neznamená, že by tito ekonomové tvrdili, že společnost a politické rozhodování probíhá v prostředí atomizovaných, do sebe uzavřených individuí. Respektují koncept kolektivního rozhodování, ale i v něm se jedná pouze o individuální rozhodnutí různého počtu jednotlivců.¹⁶ Jak uvedl ekonom James Buchanan: „Kolektivní rozhodnutí vznikají jako výsledek chování směřujícího k maximalizaci osobního užitku mnoha osob jednajících v mnoha nezávislých pozicích.“¹⁷ Další klíčový aspekt teorie veřejné volby je chápání člověka jako racionální bytosti, která maximalizuje užitek při všech svých rozhodnutích. Toto použití racionality se neváže pouze na ekonomickou oblast, ale je přítomno v každém rozhodnutí jednotlivce,¹⁸ čímž mizí jakékoli rozdíly mezi ekonomickou, sociální, politickou či kulturní oblastí. I v politické oblasti tedy platí, že i když politici hovoří o obecném (národním) zájmu, jedná se spíše o to, že usilují o maximalizaci vlastních cílů, například o znovuzvolení či podporu své voličské skupiny.

V kontextu našeho textu bychom vyzdvihli především analýzu amerického ekonoma Mancura Olsona, který prokazatelně vyvrátil obecně přijímanou tezi, že lidé se „dobrovolně“ sdružují, aby dosáhli většího úspěchu. Podle Olsona je „přirozené“ opačné chování. Jednotlivec nevstu-

13 ACEMOGLU, Daron – ROBINSON, James A. *Proč státy selhávají. Kořeny moci, prosperity a chudoby*. Praha : Argo, Dokořán, 2015, s. 40.

14 Teorie veřejné volby se brzy stala samozřejmou součástí ekonomické výuky již v bakalářském stupni studia na všech ekonomických fakultách. Jeden ze zakladatelů, americký ekonom James Buchanan, byl v roce 1976 oceněn Nobelovou cenou za ekonomii. Teorie veřejné volby se také brzy prosadila jako běžně přijímaný metodologický postup v politologii, srov. ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Přehled moderních politologických teorií. Empiricko-analytický přístup v soudobé politické vědě*. Praha : Prostor, 2000, s. 95-104; GREGOR, Martin. *Politika a ekonomie: úvod do ekonomických analýz politiky*. In NOVÁK, Miroslav a kol. *Úvod do studia politiky*. Praha : SLON, 2011, s. 254-278.

15 Obecně k teorii veřejné volby, srov. SCHWARZ, Jiří. *Teorie veřejné volby*. In *Politická ekonomie*, 1996, roč. 42, č. 6, s. 842-850; BOETTKE, Peter J. *Living Economics. Yesterday, Today, and Tomorrow*. Oakland : The Independent Institute, 2012, s. 242-260.

16 OSTROM, Elinor. *Collective Action and the Evolution of Social Norms*. In *The Journal of Economic Perspectives*, 2000, roč. 14, č. 3, s. 137-139; BOETTKE, Peter. *Robustní politická ekonomie pro 21. století*. Praha : Liberální institut, 2011, s. 251-255.

17 BUCHANAN, James M. *Věřejné finance v demokratickém systému*. Brno : Computer Press, 1998, s. 4.

18 Na základě tohoto teoremu rozpracoval americký ekonom Gary Becker svoji koncepci ekonomie jako imperiální vědy, která je schopna analyzovat, kromě klasických ekonomických otázek, také další společensko-politické problémy, např. sexualitu, legalizaci drog, rodinné vztahy atd. Srov. BECKER, Gary S. *The Economic Approach to Human Behavior*. Chicago; London : The University of Chicago Press, 1976, s. 5, 16. Toto pojetí je typické i pro dnešní ekonomii, jak dokazuje tzv. pop-ekonomie, která se zabývá například tím, proč v barech hraje hlasitá hudba, proč gayové zvyšují nájmy atd. Srov. LEVITT, Steven D. – DUBNER, Stephen J. *Super Freakonomics. Skrytá ekonomie všeho. O globálním ochlazování, vlasteneckých prostitutkách a o tom, proč by si sebevražední atentáčníci měli kupovat životní pojistku*. Praha : Dokořán, 2010.

puje do žádných kolektivních akcí, neboť nemá žádnou záruku, že mu tato kolektivní akce přinese větší užitek, než budou jeho náklady. Za klíčové považuje existenci tzv. selektivního podnětu, což je označení pro podnět, díky němuž je ochoten vstoupit do nějakého většího celku a aktivně participovat na aktivitách tohoto kolektivního uskupení.¹⁹ Tento předpoklad je důležitý pro fungování různých „zájmových skupin“ – odborů, zemědělské a průmyslové lobby, politických stran. Neboť pouze v případě, že existuje dostatečně „výnosný“ podnět, se vytvoří funkční zájmová skupina, jež se bude snažit maximalizovat zájem dílčí skupiny individuů. Za důležitý považujeme názor přívrženců teorie veřejné volby, že zájmové skupiny patří k základním aktérům v procesu politického rozhodování a na jejich existenci není nic negativního či škodlivého, neboť jen racionalizují chování svých klientů. V podstatě zde existují pouze dva hlavní problémy. Na prvním místě bych jmenoval problematiku selektivních podnětů a na druhém počet těchto zájmových skupin. Co se týče selektivních podnětů, tak se nejčastěji zmiňuje problém účasti různých zájmových skupin na řízení věcí veřejných, především v měnové, fiskální, daňové a celní politice.²⁰ V případě druhého problému dospěli ekonomové k závěru, že „[...] ve společnostech, kde operují zájmové a kartelové skupiny, dochází ke snížení výkonnosti a celkového příjmu společnosti“.²¹ Problémem však není existence zájmových skupin, ale jejich počet, monopolizace, kartelizace a vliv na politické rozhodování. Přínosné jsou především studie věnující se výsledkům voleb s ohledem na ekonomické preference jednotlivých voličských skupin, které zásadním způsobem revidují dosavadní výsledky politologicko-historických výzkumů.²²

Na základě výše uvedených metodologických přístupů bychom chtěli definovat hlavní výzkumné otázky, jak se změnila politická a ekonomická instituce v budoucí NDR po roce 1945. Jaké byly motivace klíčových zájmových skupin? Jak se změnil život východoněmecké společnosti pod vlivem „revoluce“ formálních i neformálních institucí po roce 1945? Jak se odrazil proces kolektivizace na proměně zemědělského prostředí v NDR? Jak efektivní byla zvolená opatření, reformy a rozhodnutí hlavních aktérů? Otevřela institucionální „revoluce“ po roce 1945 cestu ke zvýšení životního úrovně, či naopak ke stagnaci a chudobě obyvatelstva?

Pozemková reforma

Samotný termín „kolektivizace“ se používá až pro změny v zemědělské oblasti v 50. letech 20. století, avšak podle našeho názoru nelze kolektivizaci oddělit od poválečné pozemkové reformy, v níž měli komunisté hlavní slovo. Pozemkovou reformu je nutno chápat jako předpoklad pro události 50. let. V tomto kontextu představuje kolektivizace jednu z etap poválečné strukturální proměny v zemědělství, a to především v otázce vlastnictví, efektivity a státních zásahů. „*Debaki*

19 OLSON, Mancur. *The Logic of Collective Action. Public Goods and the Theory of Groups*. London; Cambridge (MA.) : Cambridge University Press, 1971, s. 132-167; OLSON, Mancur. *Vzestup a pád národů: Ekonomický růst, stagflace a společenská rigidita*. Praha : Liberální institut, 2008, s. 18-38.

20 Problém tkví především v tom, že rozhodnutí v těchto oblastech, které nahrává konkrétní zájmové skupině, se odrazí v nákladech rozložených na všechny členy společnosti (národa, státu). To znamená i na ty, kteří s danou změnou nesouhlasili. Srov. BECKER, Gary S. A Theory of Competition Among Pressure Groups for Political Influence. In *The Quarterly Journal of Economics*, 1983, roč. 98, č. 3, s. 383-386.

21 OLSON 2008, s. 50.

22 IRWIN, Douglas A. The Political Economy of Free Trade: Voting in the British General Election of 1906. In *Journal of Law and Economics*, 1994, roč. 37, č. 1, s. 75-77; LEHMANN, Sibylle H. The German Elections in the 1870s: Why Germany Turned from Liberalism to Protectionism. In *The Journal of Economic History*, 2010, roč. 70, č. 1, s. 178.

*socialistického zemědělství*²³ probíhal ve dvou hlavních fázích. První fází byla již zmiňovaná pozemková reforma z let 1945 – 1946 a její důsledky související se samotným vznikem NDR a druhá fáze „kolektivizace“ probíhala v letech 1952 – 1961.

Pozemková reforma představovala jedno z hlavních témat, které se probíralo mezi německými komunistickými politiky v moskevském exilu. Pod vlivem moskevských soudruhů jasně převládala inspirace Sovětským svazem ve 30. letech, jež se vyznačovala násilnou kolektivizací, vyvlastněním, bojem proti velkostatkářům („kulakům“) a přerozdělením pozemkového vlastnictví do rukou bezzemků, malých zemědělských usedlostí a pracovníků v zemědělství. Zcela pragmaticky právě i tyto skupiny obyvatelstva měly představovat novou oporu komunistů v osvobozeném Německu. Přesto až do konce války neexistoval žádný přesný plán, jak by měla pozemková reforma vypadat, kdy by měla proběhnout a jaké měly být priority v prvních poválečných měsících.²⁴

Navíc poválečná situace v Německu na první pohled nenahrávala nějakým závažným změnám, neboť právě venkovské oblasti se velmi těžce vyrovnávaly s dědictvím války – zničenou úrodou, značným úbytkem dobytka, rozbořenými statky a hospodářskými budovami, nedostatkem pracovních sil a poničenou úrodnou půdou.²⁵ Neméně negativně se na zemědělství podepsaly první kroky Sovětské vojenské správy (Sowjetische Militäradministration in Deutschland, SMAD), jež představovala hlavní správní a politický orgán v Sovětské okupační zóně (Sowjetische Besatzungszone, SBZ). Oblasti sovětské správy byly dále podřízeny jednotlivým zemským a provinčním správám, v jejichž čele stáli vysocí důstojníci sovětské armády. Ti ihned vydali rozkaz rekvírovat potraviny, zemědělské plodiny, zemědělské stroje a obsazovat nejzachovalejší statky a hospodářské budovy jako regionální centra sovětské samosprávy. Zásahy sovětské okupační správy v zemědělství je nutno hodnotit v kontextu celkové koncepce sovětského přístupu k poválečnému Německu. Podle sovětské vize Německo představovalo především oblast, z níž se měla získat kapitálová, technická, technologická a infrastrukturální pomoc pro obnovu sovětského hospodářství. Na prvním místě tedy nestála prosperita a zvýšení životní úrovně německého obyvatelstva, ale přesně naopak: bezohledné „vyloupení“ ekonomického potenciálu sovětské zóny.²⁶ Proto musela SBZ čelit vysokým reparacím, jejichž výše několikanásobně přesáhla výši reparací západních zón, demontáži celých průmyslových zón, vytváření vnitroněmeckých obchodních bariér, ochromení dopravní infrastruktury, úniku kapitálu do Svazu sovětských socialistických republik a zaborům sovětské armády ve venkovských oblastech.²⁷

23 WEHLER 2008, s. 101.

24 SCHÖNE, Jens. *Das sozialistische Dorf. Bodenreform und Kollektivierung in der Sowjetzone und DDR*. 2. vydání. Leipzig : Evangelische Verlagsanstalt, 2011, s. 44-49; DIX 2002, s. 107-110.

25 STEINER 2004, s. 19-23; BUCHHEIM, Christoph. *Kriegsfolgen und Wirtschaftswachstum in der SBZ/DDR*. In *Geschichte und Gesellschaft*, 1999, roč. 25, č. 3, s. 515-518.

26 BAUERKÄMPER, Arnd. *Zwangsmodernisierung und Krisenzyklen. Die Bodenreform und Kollektivierung in Brandenburg 1945 – 1960/61*. In *Geschichte und Gesellschaft*, 1999, roč. 25, č. 3, s. 557-559; WOLFRUM, Edgar. *Zdařilá demokracie. Dějiny spolkové republiky Německo od jejich počátků až po dnešek*. Praha : Barrister & Principal, 2008, s. 28-29.

27 V tomto kontextu považujeme za důležité zdůraznit skutečnost, že oblast budoucího východního Německa nebyla „odsouzena“ k nižší životní úrovni od samého počátku. Spíše naopak. Střední a východní oblasti Německa, které po válce spadaly pod správu SMAD, se mohly opřít o několik velkých podniků v chemickém průmyslu, kvalitní lehký průmysl, vysoce rozvinuté strojírenství a především firmy podnikající v oblasti jemné mechaniky, v nichž patřily

I přes výše uvedené důvody sovětských představitelů, a to nejen z řad SMAD, ale především samotné politické vedení v Moskvě, tlačili od prvních letních měsíců v roce 1945 komunistické politiky v SBZ k tomu, aby rychle provedli pozemkovou reformu, neboť právě díky ní měla Komunistická strana Německa (Kommunistische Partei Deutschlands, KPD) získat loajální voličské skupiny, které pomohou s etablováním komunistů napříč politickým spektrem.²⁸ Proto se brzy objevil první sovětský návrh požadující nejen potrestání hlavních nacistických zločinců a přívrženců hitlerovské strany (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, NSDAP) vyvlastněním a zábořem půdy, ale především kolektivní vyvlastnění velkostatků s pozemky nad 100 ha.²⁹ Velmi podobný text se objeví v prvním oficiálním svolání KPD k pozemkové reformě z června 1945, který zároveň předurčil jazykovou institucionální platformu, ve které se bude téma pozemkové reformy objevovat. Zabavení celého majetku se mělo týkat především všech válečných zločinců a nacistických pohlavářů a dále měla být provedena „[...] likvidace velkých pozemkových vlastníků, velkých podporovatelů junkerů, hrabat a knížat a tento živý i mrtvý inventář bude převeden na provinční a zemskou samosprávu, aby se podpořila situace rolníků bez vlastní půdy a silně zasažených válkou.“³⁰

Za důležité považujeme především kroky učiněné v srpnu 1945, které konečným způsobem definovaly provedení pozemkové reformy v sovětské okupační zóně. Zcela zásadní význam mělo zasazení pozemkové reformy do kontextu nového výkladu německé historie, jež se brzy stala jedním z hlavních legitimizačních opor „politiky dějin“ ze strany KPD. Pozemková reforma představovala vyrovnání historické nespravedlnosti na německém rolnickém obyvatelstvu, která trvá již od německé selské války v 16. století, jež vytvořila hlavní konfliktní rovinu mezi feudálními vlastníky půdy a nesvéprávními bezzemky, nevolníky a poddanými. Odtud vedla přímá cesta k tomu, aby „[...] se staly feudální velkostatkáři a přívrženci junkerské kasty hlavními nositeli militarismu a šovinismu. Jejich reakcionářská ideologie se rozvinula v éře nacismu až k nejextrémnější formě válečné ideologie, jež vyústila v nejhorší válečné zločiny v lidských dějinách, a to nejen na okolních národech, ale především na tom vlastním. Socio-ekonomické podlomění moci junkerů a velkostatkářů proto představuje hlavní předpoklad pro porážku pruského militarismu.“³¹

k nejlepším na světě. I samotné zemědělství, ve srovnání s okolními zeměmi, vykazovalo mnohem vyšší efektivitu a větší zkušenosti s tržním zemědělstvím. To jen ukazuje význam institucí pro hospodářský růst konkrétních regionů. Srov. JUDT, Matthias. Die sowjetische Nutzung des Produktions- und Wissenschaftspotentials der ostdeutschen elektronischen und feinmechanisch-optischen Industrie 1945 – 1955. In BUCHHEIM, Christoph (ed.) *Wirtschaftliche Folgelasten des Krieges in der SBZ/DDR*. Baden-Baden : Nomos Verlagsgesellschaft, 1995, s. 113-115.

28 LAUFER, Jochen. „Genossen, wie ist das Gesamtbild?“. Ackermann, Ulbricht und Sobotka in Moskau im Juni 1945. In *Deutschland Archiv*, 1996, roč. 29, s. 358-371; BAUERKÄMPER 1999, s. 560.

29 LAUFER, Jochen. Die UdSSR und die Einleitung der Bodenreform in der Sowjetischen Besatzungszone. In BAUERKÄMPER, Arnd (ed.) „*Junkerland in Bauernhand*“? *Durchführung, Auswirkungen und Stellenwert der Bodenreform in der Sowjetischen Besatzungszone*. Stuttgart : Steiner, 1996, s. 26-32.

30 Prohlášení Ústředního výboru Komunistické strany Německa (ÚV KPD), 11. června 1945. In WEBER, Hermann (ed.) *DDR. Dokumente zur Geschichte der Deutschen Demokratischen Republik 1945 – 1985*. München : Deutscher Taschenbuch Verlag, dokument č. 4, s. 35-36, citát s. 36.

31 Nařízení ÚV KPD krajským a regionálním pobočkám o provedení pozemkové reformy v sovětské okupační zóně, 22. – 28. srpna 1945, zápis č. 19. In BENSER, Günter – KRUSCH, Hans-Joachim (eds.) *Dokumente zur Geschichte der kommunistischen Bewegung in Deutschland. Reihe 1945/1946, Bd. 2. Protokolle der erweiterten Sitzungen des Sekretariats des Zentralkomitees der KPD Juli 1945 bis Februar 1946*. München; New Providence; London; Paris : K.G.

Ovšem ani tato „rétorická cvičení“ nemohla zastínit několik klíčových faktorů. Na prvním místě jmenujme použití „kolektivní“ viny vůči všem vlastníkům zemědělské půdy nad 100 ha.³² Zatímco v případě válečných zločinců a vrcholných představitelů NSDAP lze souhlasit s propadem majetku, v případě velkých pozemkových vlastníků nikoli. A to především s ohledem na to, že tyto kroky neměly žádnou legitimní, ani legální oporu, ale jednalo se jen o populistická provolání členů komunistické strany.³³ Princip kolektivní viny navíc představuje jedno z hlavních institucionálních selhání, neboť destabilizuje nejen ekonomické, ale především politicko-sociální struktury, jež zažívají zásadní otřes, což se odráží v jejich ekonomické výkonnosti, politické angažovanosti a sociální mobilitě. Na straně druhé se tím otevírají dveře pro všechny možné druhy lidské nenávisti, pomsty a zlé vůle vůči těm skupinám, které najednou ztratily „institucionální“ krytí.

Dalším charakteristickým znakem spojeným s pozemkovou reformou bylo „vyvolání“ představy krize a úpadku, kterému může zabránit pouze zvýšená aktivita komunistických orgánů. Avšak nejen v případě pozemkové reformy nelze mluvit o reformě „zdola“, ale spíše o sovětských nařízeních „shora“, jež brzy převzala i samotná KPD.³⁴ Zemědělství se sice potýkalo s řadou problémů, avšak ty souvisely především se samotným koncem války a s aktivitami SMAD v sovětské okupační zóně. Samotné provedení pozemkové reformy také nebylo doprovázeno nějakou masovou podporou. Na straně obyvatelstva převládala především pasivita a očekávání, co tolik vyzdvihovaná změna vlastnických práv přinese.³⁵

Institucionální „novinku“ představovaly vznik pozemkového fondu, do něhož byla v první fázi převedena veškerá vyvlastněná či zabavená půda, a pozemkové komise, které rozhodovaly o tom, komu bude zabavená půda dále přidělena.³⁶ Přestože se na první pohled může jevit, že pozemkový fond a pozemkové komise pouze zajišťovaly transfer půdy od starých vlastníků k novým, aniž by byl narušen institut soukromého vlastnictví, tak realita byla naprosto odlišná. Pozemkový fond především jasně určoval, že o směně pozemků nebudou rozhodovat vlastníci těchto pozemků při respektování tržních mechanismů, ale stát, který si nadefinoval vlastní pravidla, komu byla půda vyvlastněna a komu byla následně přidělena. Jak ukazuje následná tabulka, vliv pozemkového fondu a pozemkových komisí rostl přímo úměrně s rozlohou zabavené půdy v jednotlivých oblastech SBZ:

Sauer, 1994, s. 13. V mnoha dalších provoláních se zmiňovaly další historické mezníky tohoto třídního boje – rok 1815, 1848/49, 1914, 1918, 1933.

32 V dobře fungujících demokraciích může o vině či nevině rozhodnout pouze nezávislý soud. Kolektivní vina je v podstatě jen „pomstou“ většiny na nějaké konkrétní „vyloučené“ skupině bez ohledu na její míru viny.

33 RICK 2016, s. 267-274.

34 BAUERKÄMPER, Arnd. Problemdruck und Ressourcenverbrauch. Wirtschaftliche Auswirkungen der Bodenreform in der SBZ/DDR 1945 – 1952. In BUCHHEIM 1995, s. 295-298; SCHIER 2001, s. 45-48.

35 SCHÖNE 2011, s. 61; RICK 2016, s. 286-290.

36 SCHÖNE 2005, s. 60; RICK 2016, s. 274-280, BAUERKÄMPER 1995, s. 300-301.

Tabulka č. 1. Vyvlastnená a prevedená pôda do pozemkového fondu (celková rozloha, v ha)³⁷

Původní stav	S B Z (celkově)	Meklenbursko	Braniborsko	S a s k o - Anhaltsko	Sasko	Durynsko
Soukromé vl.	2 649 099	861 571	739 383	572 702	302 220	173 223
Státní vl.	337 507	133 489	86 255	77 117	13 277	27 369
Osidlovací společnosti/ nacistické instituty	22 764	4 991	10 617	4 963	1 636	557
Státní a soukromé lesy	200 247	50 139	77 309	52 026	14 121	6 632
Jiné druhy vlastnictví	88 465	23 388	34 265	12 949	17 554	309
Celkem	3 298 082	1 073 578	947 829	719 777	348 808	208 090

Navíc ani institut soukromého vlastnictví nezůstal zachován, a to v niekoľika rovinách. Ani noví majitelé se nestali samostatnými a plnohodnotnými majiteli půdy, neboť ji nemohli dále prodávat, pronajímat či směňovat. Dále sice trvalo soukromé vlastnictví zemědělské půdy, ale nikoli zemědělské techniky a strojů. S odvoláním na jejich nedostatek přešlo jejich vlastnictví na centrální orgány, tzv. Výpůjční stanice zemědělské techniky (Maschinen-Ausleih-Station), které zcela nezávisle na zájmech samotných zemědělců rozhodovaly o tom, komu bude traktor, kombajn či sečka zapůjčena.³⁸ V tomto kontextu můžeme hovořit o zavedení určitého mixu vlastnictví, kde vedle určité modifikace soukromého, se stále více prosazovala forma „centrálního“ státního vlastnictví.

Pozemková reforma znamenala vedle ekonomických změn také „sociální revoluci“, neboť zásadním způsobem otřásla tradičním sociálním rozvrstvením venkova. Během krátké doby státní instituce zrušily výsadní postavení velkých vlastníků půdy a tradičních zemědělských rodin, které často od 19. století tvořily určitý typ „venkovské šlechty“. Tuto sociální diskriminaci nejvíce odnesli hlavně majitelé pozemků nad 100 ha, jak dokazuje tabulka.

Tabulka č. 2. Podíl velikosti pozemků (v ha) na celkové rozloze zemědělské půdy 1939 a 1946 (v %)³⁹

Země	Rok	Méně než 1ha	1-5ha	5-10 ha	10-20 ha	20-50 ha	50-100 ha	100-200 ha	Více než 200 ha
Braniborsko	1939	1,9	7,0	9,2	17,3	22,3	9,2	7,7	25,4
	1946	3,2	8,8	22,4	20,5	22,8	8,3	3,8	10,1
Meklenbursko-Přední Pomořany	1939	1,2	3,5	4,2	13,5	18,3	9,0	6,7	43,6
	1946	1,4	5,4	31,9	21,2	20,6	8,0	2,4	9,2
Sasko-Anhaltsko	1939	1,9	6,6	9,0	18,1	24,8	11,7	7,9	20,0
	1946	11,3	6,5	20,3	21,2	22,9	9,8	1,8	6,3
Durynsko	1939	4,4	19,1	19,4	26,0	16,2	6,1	5,2	3,7
	1946	12,0	16,7	21,7	27,4	15,7	4,1	1,4	1,0

37 Výsledky pozemkové reformy, září 1945. JUDT, Matthias (ed.) *DDR – Geschichte in Dokumenten. Beschlüsse, Berichte, interne Materialien und Alltagszeugnisse*. Bonn : Bundeszentrale für politische Bildung, 1998, dokument č. 2, s. 103.

38 BAUERKÄMPER 1999, s. 561.

39 Podíl ve velikosti pozemků (v ha) na celkové rozloze zemědělské půdy 1939 a 1946. JUDT 1998, s. 110.

Sasko	1939	3,8	12,5	15,2	26,9	19,1	8,8	7,2	6,5
	1946	3,0	14,4	23,5	28,1	22,3	6,7	0,9	1,1
SBZ celkově	1939	2,4	8,7	10,4	19,4	20,6	9,2	7,1	22,3
	1946	5,9	9,4	24,1	22,9	21,3	7,8	2,2	6,3

Největší nárůst zaznamenali držitelé půdy mezi 5 – 10 ha a 10 – 20 ha, kteří se měli stát hlavními oporami KPD na venkově.

Následující tabulka 3 ukazuje, jaké nové společenské skupiny komunisté podporovali a které patřily do „inkluzivní“ socialistické společnosti.

Tabulka č. 3. Přerozdělení pozemků na nové soukromé vlastníky (v závorce: počet nových vlastníků)⁴⁰

Převod půdy	SBZ (celkem)	Meklenbursko	Braniborsko	Sasko-Anhaltsko	Sasko	Durynsko
Bezzemci a zemědělstí dělníci	932 487 (119 121)	365 352 (38 286)	220 276 (27 665)	218 209 (33 383)	87 289 (13 742)	41 361 (6 045)
Maloročníci	274 848 (82 483)	41 316 (10 867)	77 582 (20 821)	71 865 (20 359)	50 865 (17 553)	33 190 (12 883)
Přesídlenci	763 596 (91 155)	365 943 (38 892)	208 812 (24 978)	114 227 (16 897)	51 573 (7 492)	23 041 (2 896)
Malí nájemci	41 661 (43 231)	6 561 (3 428)	9 603 (7 004)	12 129 (12 057)	5 062 (6 516)	8 296 (14 226)
Osoby pracující v jiných sektorech	114 665 (183 261)	19 437 (9 842)	28 409 (27 251)	33 116 (63 319)	21 142 (55 772)	12 561 (27 077)
Navýšení lesní plochy u stávajících vlastníků	62 742 (39 838)	16 814 (13 204)	19 254 (8 379)	9 731 (6 374)	8 168 (5 091)	8 775 (6 590)
Celkem	2 189 999 (559 089)	815 423 (114 519)	563 936 (116 298)	459 287 (152 389)	224 129 (106 166)	127 224 (69 717)

Ovšem pozemková reforma brzy odhalila zásadní problémy, které jasně ukázaly limity této „socialistické revoluce“ na venkově. I přes stále opakované deklaráce o tom, že Jednotná socialistická strana Německa (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands, SED), která vznikla spojením zbylých povolených politických seskupení na území Sovětské okupační zóny, dokázala otrávit konzervativním venkovským prostředím, vypadala každodennost často úplně jinak, než si komunističtí hodnostáři představovali, a to především díky tomu, že sami komunisté neměli zcela jasnou představu o „pravé“ situaci na východoněmeckém venkově.

Největší problém představoval nedostatek zemědělské infrastruktury a technologického vybavení pro zvýšení efektivity a produktivity při obdělávání zemědělské půdy.⁴¹ Naprostý

⁴⁰ Přerozdělení pozemků na nové soukromé vlastníky. JUDT 1998, s. 104.

⁴¹ Celá třetina rolníků neměla k dispozici žádný tažný dobytek, jen každý čtvrtý měl pluh, každý pátý zemědělské brány. Pouze každý sedmý disponoval vlastními hospodářskými budovami, srov. STEINER 2004, s. 39; WEHLER

nedostatek těžké mechanizace a hovězího a vepřového dobytka způsobil, že se venkovské oblasti na mnoha místech vrátily hluboko do minulosti, kdy převládala jen těžká manuální práce. Nejhuře tuto situaci pocítili tzv. noví rolníci (Neubauern)⁴², kteří často neměli žádnou zkušenost s prací v zemědělství, a o to častěji se dostávali do závislosti na tradičních statkářských rodinách, které disponovaly mechanizací i dostatkem dobytka. Zároveň se tím ukázal další z limitů centrálně-plánované ekonomiky, neboť i přes velká slova nedokázaly centrální orgány, včetně strojních a traktorových stanic, zajistit dostatek strojů pro „protěžované“ skupiny nových rolníků.⁴³ Vedle těchto „nových rolníků“ nejhuře dopadli odsunutí Němci z Polska a Československa, kteří měli také náleženet k privilegovaným společenským skupinám. Nejenže dorazili až v okamžiku, kdy už byla většina zemědělské půdy rozdělena, ale všude naráželi na odmítavý a nepřátelský postoj, a to nejen u tradičních vesnických skupin, ale také u těch, kteří dorazili krátce před nimi a nyní se báli, že by mohli o nové nabyté pozemky, dobytek a hospodářské budovy přijít.⁴⁴

Výsledky pozemkové reformy byly velmi nelichotivé. Brzy se ukázalo, že SED neměla jasnou představu, jak zvýšit efektivitu a produktivitu zemědělství, neboť preference udělování zemědělské rozlohy mezi 5 – 10 ha nevedla k soběstačnosti a prosperitě nových zemědělských usedlostí, ale přesně naopak, k propadu hektarových výnosů, úbytku chovu dobytka a závislosti na rozhodnutí státních zemědělských institucí ohledně přidělování těžké mechanizace či příslibu výstavby nových hospodářských budov. Tím pádem se nedařilo naplňovat hektarové výnosy, jak stanovily centrální plány a brzy se v ohrožení ocitla samotná města, jimž hrozil nedostatek zemědělských produktů.⁴⁵ Situace na venkově vyústila na přelomu 40. a 50. let k tomu, že stále více bývalých velkých vlastníků půdy prchalo do Spolkové republiky Německo a také noví majitelé půdy brzy začali masově opouštět zemědělské usedlosti a stěhovat se do měst, neboť doufali, že v průmyslu najdou lepší a výhodnější uplatnění.⁴⁶ Tento vývoj potvrzuje závěry nové institucionální ekonomie v tom, že nelze represivním a administrativním způsobem dosáhnout dlouhodobě vyšší životní úrovně.

2004, s. 101.

42 HYEONG-SOO, Jeon. Die wirtschaftlichen und sozialen Probleme der Umwandlung von landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaften (LPG) in der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik (DDR) in marktwirtschaftlich orientierte Genossenschaften in den neuen Bundesländern. In *Zeitschrift der Koreanisch-Deutschen Gesellschaft für Sozialwissenschaften*, 2012, roč. 22, č. 1, s. 179-201; BOLDORF, Marcel. Von der Entnazifizierung zur Stalinisierung. Kontinuitätslinien in der politischen Säuberung in der SBZ/DDR (1945 – 1952). In *Historische Zeitschrift*, 2009, roč. 288, č. 1, s. 287-323.

43 Podobná situace nastala také v otázce samotných hospodářských budov, stájí, maštalí a skladovacích prostor. Například mezi bezmála 40 000 bývalých zemědělských dělníků, bezzemků a rolníků s malými pozemky rozdělily centrální orgány jen 4 785 obytných budov, 5 498 stájí a 6 161 stodol, což v žádném případě nemohlo stačit, srov. BAUERKÄMPPER 1999, s. 564.

44 BAUERKÄMPPER, Arnd. Von der Bodenreform zur Kollektivierung. Zum Wandel der ländlichen Gesellschaft in der Sowjetischen Besatzungszone Deutschlands und DDR 1945 – 1952. In KAELBLE, Hartmut – KOCKA, Jürgen – ZWAHR, Hartmut (eds.) *Sozialgeschichte der DDR*. Stuttgart : Klett-Cotta, 1994, s. 125-128.

45 SCHERSTJANOI, Elke. „Friedenshektarerträge“ auf Vorkriegsanbauflächen. Zur Bewältigung von Kriegslasten in der ostdeutschen Landwirtschaft (1950). In BUCHHEIM 1995, s. 327-330.

46 BAUERKÄMPPER 1999, s. 584; SCHÖNE 2005, s. 71-72.

Kolektivizace 1952 – 1960

Po pozemkové reformě byl odstartován „třídní boj na vesnici“. Jeho cílem bylo dostat zemědělce, kteří vzešli z pozemkové reformy, zcela do područí SED. Současně s tím šlo však také o to, aby byli zemědělci, kteří vlastnili více než 50 ha (později 20) stále více a více sociálně izolováni. Za tímto účelem byl dokonce vypracován podpůrný program pro malé zemědělce, který jasně ukázal preference státu. Až do roku 1953 bylo takto vydáno 1,35 miliardy marek. Svou roli sehrály také strojní a traktorové stanice, kde si bylo možné zapůjčit techniku. Ty se opět staly pouze „obrannými body pracujícího lidu“, takže je směly využívat pouze preferované skupiny. Systém byl nastaven tak, že čím větší byl daný podnik, tím byly podmínky, za nichž směl využívat těchto služeb, horší. Citelně se to těchto zemědělců dotýkalo například tehdy, pokud potřebovali náhradní díly atd. Větší podniky také měly výrazně horší podmínky při veškerých bankovních službách, zejména při půjčkách. Cíleně tak vzniklo napětí mezi těmito dvěma skupinami. Podobně se také režimu dařilo získávat kontrolu nad zájmovými a podpůrnými organizacemi zemědělců. Tato diskriminační opatření vedla nakonec k tomu, že do roku 1953 skončilo svou živnost na 24 000 podniků s asi 700 000 ha, což představovalo 11 % veškeré zemědělsky využívané půdy.

I přes několikerá ujišťování rozhodla nakonec SED během svého stranického sjezdu v červenci 1952 o „dobrovolné přípravě socialismu na vesnici“, k níž mělo dojít vznikem zemědělských produkčních družstev (Landwirtschaftliche Produktionsgenossenschaft, LPG), což byla obdoba československých jednotných zemědělských družstev.⁴⁷ Bylo rozhodnuto o vzniku třech typů těchto družstev podle intenzity odevzdání kompetencí a majetku. Vznik LPG měl být sice pozvolný a dobrovolný, byl však cílenou podporou třídního boje a kolektivizace.⁴⁸ V prvních letech se na vzniku těchto družstev podíleli spíše mladší zemědělci a ti, kdo zahájili svou živnost při pozemkové reformě; stranou zůstali tradiční a velcí zemědělci. To značně ovlivnilo celkový hospodářský potenciál těchto LPG. Na konci roku 1952 jich existovalo 1906 s výměrou 21 800 ha (3,3 % zemědělské půdy v NDR). Jejich počet narostl v roce 1955 již na 6 047 (20 %) a v roce 1957 na 6 691 (25,2 %).⁴⁹ Ti, kdo se odmítali „podílet“ na těchto LPG, byli častováni jako třídní nepřátelé a pokračovala jejich perzekuce.⁵⁰ Nicméně vlna protestů nakonec vedla ke zmírnění kampaní, podporujících kolektivizaci a činnost LPG. Do LPG stát intenzivně investoval a díky tomu LPG disponovaly nejnovější technikou, zatímco živnostníci mimo družstva na jejich získání neměli šanci a dokonce jim bylo zakázáno nakupovat novou techniku. Pro LPG byla navíc k dispozici zvláštní finanční pomoc, na níž opět ostatní nemohli dosáhnout. Vznik LPG byl často spojen se vznikem místních organizací SED.

47 WEIDENFELD, Werner – KORTE, Karl-Rudolf. *Handbuch zur deutschen Einheit*. Bonn : Bundeszentrale für politische Bildung, 1996, s. 685.

48 PORT, Andrew I. *Die rätselhafte Stabilität der DDR. Arbeit und Alltag im sozialistischen Deutschland*. Bonn : Bundeszentrale für politische Bildung, 2011, s. 117-122.

49 Tamtéž, s. 96-98.

50 EICHENER, Volker (ed.) *Organisierte Interessen in Ostdeutschland*. Marburg : Universität, 1992.

Hospodářský a psychologický tlak, vytvářený na ty, kdo se odmítali připojit k družstvům, však až do roku 1959 nepřinášel výsledky, které si režim sliboval.⁵¹ V té době stále byla mimo LPG velká část zemědělců (zhruba 35 %). SED tak na počátku roku 1960 zesílila svou aktivitu a rozhodla o tom, že proti ještě asi 45 000 vzdorujícím zemědělcům podnikne ty nejtvrďší kroky. Během třech měsíců tak bylo zkolektivizováno 2,5 miliónů ha zemědělské půdy, což bylo skoro tolik, jako za předchozích sedm a půl let. Začal se prosazovat stále častěji ten typ LPG, který znamenal nejvyšší míru kolektivizace. Následovala restrukturalizace LPG a jejich zvětšení a centralizace. Během 60. let se režim koncentroval na zkvalitnění mechanizace a zvýšení produktivity práce v rámci LPG. Dělo se tak plně v souladu s vizemi marxismu-leninismu, podle něhož, jak známo, měla být práce „humanizována“ tak, aby ulehčila proletariátu životní situaci. LPG se tak stala středisky socialistického výzkumu a řešilo se, jak zkvalitnit práci v nich.⁵² Právě tato fáze jasně prokázala platnost premis nové institucionální ekonomie, neboť přestože KPD mluvila o „dobrovolné“ kolektivizaci na venkově a nutnosti větší efektivity a produktivity, tak realita ukázala pravý opak. Hlavními důvody bylo rozbití vlastnických práv na východoněmeckém venkově, zvýšení represe vůči obyvatelstvu, což se odrazilo v rapidnímu poklesu motivace, nárůst byrokracie a zvýšení transakčních nákladů, které ještě dále podlomily „přirozené“ možnosti východoněmeckého zemědělství.

Důsledky kolektivizace po znovusjednocení Německa

Až do roku 1989 se muselo východoněmecké zemědělství vypořádat s problémy, které zažívaly i jiné sektory socialistické centrálně-plánované ekonomiky: chyběly investice, nízká efektivita a produktivita, výroba přinášela velkou zátěž pro životní prostředí.⁵³ Hospodářský význam zemědělství byl v rámci NDR poměrně zásadní. V roce 1989 zde pracovalo 10,8 % zaměstnaných osob.⁵⁴ V západním Německu dosahoval podíl 4,2 %.⁵⁵ V roce 1989 existovalo 3 844 zemědělských družstev (LPG) a 464 státních podniků (Volkseigene Güter, VEG), které dohromady obhospodařovaly značné pozemky.

Politický převrat a následné znovusjednocení Německa zastihly průmysl i zemědělství naprosto nepřipravené na možnou konkurenci a fungování tržní ekonomiky.⁵⁶ Po znovusjednocení Německa vyvolal právě kolektivizovaný majetek řadu politických kontroverzí a společenských konfliktů. Hned na konci června 1990 přijala ještě Sněmovna lidu NDR (Volkskammer) tzv.

51 KOLLMORGEN, Raj – REISIG, Ralf – WEISS Johannes (eds.) *Sozialer Wandel und Akteure in Ostdeutschland. Empirische Befunde und theoretische Ansätze*. Opladen : Leske + Budrich, 1996.

52 SCHWARZER, Oskar. *Sozialistische Zentralplanwirtschaft in der SBZ/DDR. Ergebnisse eines ordnungspolitischen Experiments (1945 – 1989)*. Stuttgart : Franz-Steiner-Verlag, 1999; STEINER, André. *Die DDR – Wirtschaftsreform der sechziger Jahre. Konflikt zwischen Effizienz- und Machtkalkül*. Berlin : Akad. Verlag, 1997; ROESLER, Jörg. *Zwischen Plan und Markt. Die Wirtschaftsreform 1963 – 1970 in der DDR*. Berlin : Rudolf Haufe Verlag, 1990.

53 BUCHHEIM, Christoph. Die Wirtschaftsordnung als Barriere des gesamtwirtschaftlichen Wachstums in der DDR. In *Vierteljahresschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, 1995, roč. 82, č. 3, s. 194-210.

54 *Statistisches Jahrbuch der Deutschen Demokratischen Republik*. Berlin : Staatsverlag der Deutschen Demokratischen Republik, 1990, s. 125.

55 *Statistisches Jahrbuch für die Bundesrepublik Deutschland*. Bonn, 1990, s. 90.

56 DAMM, Veit – SCHULZ, Ulrike – STEINBERG, Sven – WÖLFEL, Sylvia. Ostdeutsche Unternehmen im Transformationsprozess 1935 bis 1995. In *Zeitschrift für Unternehmensgeschichte*, 2011, roč. 56, č. 3, s. 187-205.

Zákon o přizpůsobení se zemědělství (Landwirtschaftsanpassungsgesetz), který měl regulovat vztahy mezi zemědělskými družstvy (LPG) a jejich členy, jež z nich chtěli ve velkém vystupovat a žádali své původní majetky, se kterými do družstev vstupovali, nebo jim byly násilně zabaveny. Otázka další existence LPG byla vyřešena na konci roku 1991, kdy tato družstva přestala existovat a v rámci privatizace přešla půda, majetek a stroje na tzv. společnosti občanského práva (Gesellschaften bürgerlichen Rechts), v nichž noví majitelé uzavřeli mezi sebou smlouvy o společném hospodaření.⁵⁷ Až do roku 1999 se z původních LPG ustanovilo 3 171 právnických osob, které působily v rámci bývalé NDR na více než polovině dřívější zemědělsky obdělávané půdy. Tento převod do nových vlastnických poměrů však neproběhl zcela bezproblémově, neboť u řady bývalých členů LPG převládl pocit, že stanovená cena za zemědělské pozemky byla velmi podhodnocena a objevily se dokonce případy, kdy s ohledem na různé administrativní komplikace nebyla půda vydána vůbec. Pro nové majitele zemědělských usedlostí však brzy přibyla další velká komplikace, jež jen dokazuje význam institucionálních změn pro lidské rozhodování. Německý ústavní soud totiž potvrdil rozhodnutí o tom, že noví majitelé musejí převzít také dluhy zemědělských družstev, které vznikly v době komunismu. Naopak ti, kteří nechali svoji půdu i nadále v nově vzniklých společnostech, tak žádné dluhy splácet nemuseli. To představovalo zásadní omezení v ochotě lidí privatizovat zemědělskou půdu.

Struktura zemědělství bývalého západního a východního Německa se dodnes poměrně zásadně odlišuje. Zatímco v tzv. starých spolkových zemích mají svou tradici rodinné rolnické podniky a malí producenti, kolektivizace zemědělského sektoru v NDR z 50. let zcela proměnila zemědělskou strukturu východu Německa.⁵⁸ V roce 1989 se zde nacházelo pouze 5,4 % zemědělsky využívané půdy v soukromých rukou. Naprostou většinu nadále obhospodařovala neefektivní zemědělská družstva (87 %) a státní podniky (7,6 %). Po sjednocení Německa se tyto subjekty proměnily ve velkém na společnosti s ručením omezeným. Při posledním sčítání z roku 2010 dosahoval podíl těchto podnikatelských subjektů 10 % z počtu vlastníků zemědělských usedlostí v bývalé NDR, což nevykazovala žádná západoněmecká spolková země.

Podobně také velikost zemědělské půdy, která připadá na jednoho majitele, je výrazně vyšší než v západních částech Německa. V regionu bývalého NDR dosahuje nejčastěji 150 ha, zatímco v západněji položených oblastech je to pouze v průměru 75 ha; na západě a jihu země dokonce jen 50 ha. Toto podnikání „ve velkém“ však dnes vykazuje lepší ekonomické výsledky. Umožňuje totiž intenzivnější a efektivnější mechanizaci a zavádění zásadních racionalizačních opatření, která činí tyto podniky více konkurenceschopnými, než je tomu na západě země.⁵⁹ Ze statistiky plyne, že zatímco ještě za dob NDR pracovalo na 100 ha v průměru 7,5 osob, bylo to v roce 2010 na východě Německa od 1,3 až 2,6 osoby, na západě ovšem od 2,5 až 5,4 osoby na 100 ha.⁶⁰

57 WEIDENFELD, Werner – KORTE, Karl-Rudolf. *Handbuch zur deutschen Einheit*. Bonn : Bundeszentrale für politische Bildung, 1996, s. 655.

58 HOFFMANN, Dierk. *Aufbau und Krise der Planwirtschaft. Die Arbeitskräfte lenkung in der SBZ/DDR 1945 bis 1962*. München : Oldenbourg, 2002.

59 WEIDENFELD, Werner – KORTE, Karl-Rudolf. *Handbuch zur deutschen Einheit*. Bonn : Bundeszentrale für politische Bildung, 1996, s. 620.

60 MARTENS, Bernd. *Landwirtschaft in Ostdeutschland: der späte Erfolg der DDR*. Dostupné na internetu: <http://www.bpb.de/geschichte/deutsche-einheit/langewege-der-deutschen-einheit/47157/landwirtschaft?p=all> (poslední náh-

To je jistý paradox, podíváme-li se na jiné segmenty hospodářství, které nebyly vždy šťastně restrukturovány a privatizovány a v nichž naopak východ země značně zaostává. Zde je však nutné si připomenout některé zásadní aspekty, které ovlivnily právě situaci po roce 1989, resp. po znovusjednocení Německa. Tím prvním je opuštění myšlenek nefungujícího plánovaného hospodářství a přítomnost tržních mechanismů. Bez politické změny a celkové demokratizace byl zemědělský sektor naprosto nekonkurenceschopný a neefektivní. Druhým zásadním bodem je program *Aufbau Ost*, tedy cílená alokace finančních prostředků z vyspělého západu na pomoc novým spolkovým zemím. To bylo stěžejní pro minimalizaci strukturálních problémů při „srůstání“ obou německých států. Zemědělské podniky z této velkorysé pomoci značně čerpaly. Za třetí se zdařila v zemědělském sektoru privatizace a podařilo se udržet také co do struktury a objemu původní zemědělská družstva. Současná vyšší produktivita zemědělství v nových spolkových zemích je však zapříčiněna také vysokými subvencemi ze strany EU, které východ Německa čerpal fakticky ihned od znovusjednocení země a které jsou často zaměřeny i na utváření nových pracovních míst, což je další z komparativních výhod východních oblastí oproti západním spolkovým zemím. Rozdíl mezi tradičními živnostníky a velkými podnikatelskými subjekty v Německu přetrvává dodnes i v podobě odlišné příslušnosti k zastřešujícím spolkům, kdy první jmenovaná skupina je sdružena v Německém zemědělském svazu (Deutscher Bauernverband) a druhá v Německém zemědělském spolku (Deutscher Bauernbund).⁶¹

Výše uvedené důvody zapříčinily, že vznikly prosperující velké zemědělské podniky, a to především v Meklenbursko-Předním Pomořansku, Braniborsku a Sasko-Anhaltsku. Tamní firmy jsou nejvíce prosperujícími v celém Německu. Spolkové vlády se pokoušely úpravami zákonů zajistit také v nových spolkových zemích přechod k tradičním rodinným formám zemědělství, ovšem to se ukázalo být právě v důsledku pozůstatku působení kolektivizace jako nemožné.⁶² A tak je současný dualismus, který navíc značně odlišuje východ a západ země, stále jistým pozůstatkem kolektivizace.

Závěr

Území budoucího východního Německa se po roce 1945 stalo oblastí, kde probíhala celá řada pokusů socialistického hospodářského experimentu. Zemědělství tvořilo jedno z hlavních témat, v nichž se snažila zájmová skupina (KPD) prosadit své představy o kolektivním vlastnictví, a tak získat dominantní postavení v politickém prostoru. KPD vytvořila určitý model „inkluzivní“ společnosti, do níž nepatřili velcí pozemkoví vlastníci, proti nimž byla namířena pozemková reforma, první fáze „socialistické revoluce“ na venkově. Druhá fáze mířila již proti samotnému institutu soukromého vlastnictví a prosadila velkokapacitní zemědělství, které však tvořilo přímý protiklad oproti malým a středním zemědělcům protěžovanými po roce 1945. SED

led 30. 5. 2016); SCHAECHTERLE, Lothar. Die ostdeutsche Landwirtschaft und die EU-Agrarpolitik: Gesunde Betriebe, krankes Land. In *Deutschland und Europa*, 2000, č. 40, s. 25-30.

61 TANGEMANN, Martin. *Intermediäre Organisation im deutsch-deutschen Einigungsprozess*. Konstanz : Hartung Gorre-Verlag, 1995; WIESENTHAL, Helmut (ed.) *Einheit als Interessenpolitik: Studien zur sektoralen Transformation Ostdeutschlands*. Frankfurt; New York : Campus Verlag, 1995.

62 HRADIL, Stefan. *Deutsche Verhältnisse. Eine Sozialkunde*. Bonn : Bundeszentrale für politische Bildung, 2012, s. 262.

zcela vsadila na politickou rovinu agrární problematiky, bez ohledu na základní ekonomické přístupy, a jakýkoli odpor byl tvrdě trestán.

Příklad kolektivizace může také sloužit jako určitá případová studie nefungujících institucí v kontextu centrálně-plánované ekonomiky a umožňuje stanovení několika obecných závěrů. Na prvním místě bychom jmenovali problematiku asymetrických informací, kde klíčovými informacemi nedisponují jednotliví členové směny, ale pouze stát, jež jich zneužíval k posílení pozice konkrétní zájmové skupiny (SED). V případě kolektivizace tedy můžeme mluvit o typu „predátorského státu“, který parazitoval na tehdy fungujících institucích a společenských skupinách.⁶³

Proces kolektivizace také ukázal, jak důležité je soukromé vlastnictví pro ekonomický růst každé společnosti. Jedním z neblahých dědictví komunistické éry je právě zpochybnění soukromého vlastnictví a víra v „lepší“ kolektivní rozhodování. Nejen teorie veřejné volby,⁶⁴ ale také poznání historické reality jasně ukazují, že kolektivní vlastnictví přináší jen chudobu, neefektivitu, vysokou ztrátovost a obrovské transakční náklady,⁶⁵ které však většinou dopadají na ty, kteří klíčová rozhodnutí nedělají.

Změny v zemědělství na obou stranách Německa také potvrzují další z premis institucionální ekonomie, že žádná oblast, žádná společenská skupina není odsouzena k chudobě. Životní úroveň je vždy závislá na rozhodnutích konkrétní politické reprezentace. Za bohatství, či chudobu, tedy mohou konkrétní politici a nikoli množství nerostných surovin, dostatek zemědělské půdy či dobrá infrastruktura.⁶⁶ Právě komunistické hospodářství nabízí celou paletu těchto špatných ekonomicko-politických rozhodnutí. Na straně druhé vývoj po roce 1990 zároveň ukázal, že i špatná ekonomická rozhodnutí lze změnit a nastavit tak, aby vedla k prosperitě. Rozhodnutí o velkých zemědělských družstvech, které komunisté udělali na počátku 50. let 20. století, souznělo s trendem extenzivního zemědělství, jenž se prosazoval ve většině vyspělých průmyslových zemí. Avšak tato idea nebyla doprovázena kvalitními institucemi, jak se to povedlo po znovusjednocení Německa.⁶⁷

V úvodu našeho textu jsme si položili otázku, proč se nepodařilo po roce 1945 v NDR vytvořit efektivní zemědělství. Po roce 1945 lze nalézt i řadu „objektivních“ příčin, které znemožňovaly rychlý vzestup východoněmeckého venkova, mezi něž náleží především rozsah zničené zemědělské půdy způsobený válečným konfliktem, nedostatek hovězího a vepřového dobytka, chybějící mechanizace a nízký počet kvalifikovaných pracovníků, ovšem za zcela zásadní považujeme skutečnost, že východoněmečtí komunisté nedokázali tuto realitu adekvátně posoudit

63 V ekonomické literatuře se bouřlivě diskutuje o tom, zda lepší variantu pro životní úroveň jednotlivce představuje stav anarchie či chaosu bez státních institucí, než tento predátorský stát, který jen podlamuje sociální a ekonomický kapitál každého občana, srov. MOSELLE, Boaz – POLAK, Benjamin. A Model of a Predatory State. In *The Journal of Law, Economics, & Organization*, 2001, roč. 17, č. 1, s. 28-30.

64 GREGOR, Martin. *Nová politická ekonomie*. Praha : Karolinum, 2005, s. 19-22.

65 KORNAI, János. *Das sozialistische System. Die politische Ökonomie des Kommunismus*. Baden-Baden : Nomos Verlagsgesellschaft, 1995, s. 94-98.

66 ACEMOGLU – ROBINSON 2015, s. 16-21.

67 TROUVE, Aurelie – BERRIET-SOLLIEC, Marielle. Regionalization in European Agricultural Policy: Institutional Actualities, Issues and Prospects. In *Regional Studies*, 2010, roč. 44, č. 8, s. 1005-1017.

a vyhodnotit. Naopak, situaci ještě více zhoršili rychlým prosazením pozemkové reformy, jež cíleně mířila proti skupinám obyvatelstva, které do té doby nejvíce přispěly k vysoké úrovni předválečného německého hospodářství.

Poslední ponaučení z kolektivizace míří na nemožnost dokonalého plánování a kontroly. Čím více je systém vyspělý, komplexní a provázaný, tím hůře ho lze řídit, kontrolovat a ovládat. Proto plédujeme pro kritické hodnocení dosavadních závěrů týkajících se komunistických ekonomik, neboť již samotné označení centrálně-plánovaná ekonomika evokuje něco dokonalého a efektivního.⁶⁸ Avšak historická realita byla přesně opačná. Čím více režim prosazoval svoji vůli, tím častěji se uchýloval k násilí, což vedlo k rostoucí nespokojenosti obyvatelstva a projevům veřejné nespokojenosti. Z tohoto pohledu je nutno komunistické ekonomiky hodnotit spíše jako souběh mnoha okamžitých a ad-hoc rozhodnutí, která neodpovídala žádnému pevnému a promyšlenému plánu.

Kritické zhodnocení si jistě zalouží i samotný termín „kolektivizace“, který neznamena, že nějaká věc má několik majitelů (kolektivní vlastnictví), ale specifické historické období, které se vyznačuje dominantním postavením jedné zájmové skupiny, škodlivými zásahy státu a nadměrnou regulativních opatření, rozsáhlou škálou represivních aktivit, zničením tradičních formálních a neformálních institucí a nerespektováním vlastnických práv, což vše vyústilo v rapidní propad životní úrovně obyvatelstva.

68 WEHLER 2008, s. 105-106.

Cituj:

SOBĚHART, Radek – NOVOTNÝ, Lukáš: Kolektivizace v NDR (1945 – 1961). Cesta do chudoby? In *Forum Historiae*, 2016, roč. 10, č. 1, s. 135-152 . ISSN 1337-6861.

...

PhDr. Radek Soběhart, Ph.D. Katedra práva a politologie, Fakulta sociálně-ekonomická, UJEP Ústí nad Labem a Katedra managementu VŠTE České Budějovice. Absolvent oboru historie a politologie na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Specializuje se na hospodářské dějiny střední Evropy ve 20. století, metodologii hospodářských a politických dějin a moderní německé dějiny.

Kontakt: radek.sobehart@ujep.cz

Dr. Mgr. Lukáš Novotný, M.A. Katedra politologie, Filozofická fakulta UJEP Ústí nad Labem. Absolvent oboru bohemistika a germanistika na Pedagogické fakultě ZČU v Plzni a oboru politologie, sociologie a interkulturní germanistika na Fakultě kulturních věd Univerzity Bayreuth. Specializuje se na politiku a sociální vývoj v německy mluvících zemích a na česko-německé vztahy.

Kontakt: lukas.novotny@ujep.cz